

ZA TEKSTILNIMI STROJI SO LJUDJE

Prispevek opozarja na potrebo po socialnem kontekstu v muzejski prezentaciji in osvetljuje problem popredmetenja človeškega sveta v muzeju.

Avtorica prispevka se sprašuje o namenu muzeja in morebitnem prispevku muzejske predstavitve pri osvetljevanju sodobnih družbeno aktualnih vprašanj ter o razvoju v prihodnosti.

V teh okvirih predstavi problematiko tekstilne industrije in življenje tekstilnih delavk in delavcev po drugi svetovni vojni.

Hkrati pa opozarja na povezavo in odvisnost med modernizacijo oziroma tehnologijo in človekom oziroma družbo. Pri tem se opira na življenjske zgodbe informatorjev.

Namen prispevka ni v poglobljeni analizi življenja v tekstilni industriji, temveč v opozorilu na potrebo po takšnem preučevanju tudi v okviru muzejskega dela.

O delu in namenu raziskave

Zbiralna in razstavna politika Tehniškega muzeja Slovenije¹ deluje po tako imenovanem tehnološkem načelu, po katerem spadajo v tehniški muzej tisti predmeti, ki pripadajo določeni tehnološko-produkcijski verigi (Vilman 1995, 76).

Konceptualna zasnova muzeja temelji na zgodovinsko razvojni analizi, ki v skladu z idejo tehničnega napredka poteka po smernicah linearno pojmovanega časa: od ročnih tehnik in predmetov do mehaniziranih ter avtomatiziranih strojev.

Delo tekstilnega oddelka Tehniškega muzeja Slovenije zajema zgodovinski prikaz tekstilne mehanizacije na Slovenskem. To pomeni od najenostavnejših ročnih tehnik predenja, tkanja in šivanja do avtomatiziranih oblik slovenske industrije.

V ospredju raziskovalne in muzeološke dejavnosti tekstilnega oddelka so (tekstilni) stroji, mehanizmi in naprave, skratka predmeti. Človek – ki se je s tekstilom ukvarjal, ga izdeloval in predeloval – pa v dosedanem konceptu dela in stalne postavitve večinoma ni bil navzoč.² Življenju delavk in delavcev tekstilni oddelk ni posvetil večje pozornosti.³

V času pripravništva sem na tekstilnem oddelku v TMS začela raziskovati življenje delavk in delavcev v tekstilni industriji na Slovenskem po drugi svetovni vojni. Osredotočila sem se na primarno tekstilno industrijo: predilnice in tkalnice, ki so bile v prvih letih po drugi svetovni vojni zelo razširjene. Pletilstvo in konfekcija sta se začeli intenzivneje razvijati šele v sedemdesetih letih.

Raziskava je zasnovana na preučevanju življenjskih zgodb delavk in delavcev,⁴ pisne literature, pregledu filmskega gradiva, arhiva tekstilnih tovarn Tosama in Induplati Jarše, časopisni analizi (Delo, Dnevnik, Gospodarski vestnik), pregledu glasila Konopla – tekstilne tovarne Induplati Jarše, glasila tovarne Tosama – Tosama ter strokovnega glasila slovenskih tekstilcev – Tekstilec. V želji, da bi zapisala čim več

življenjskih zgodb konkretnih oseb, ki bi jih kasneje lahko uporabili pri muzejski prezentaciji ali pa bi z njimi opozorili na pomen življenjskih zgodb v muzejski prezentaciji, sem se osredotočila predvsem na intervjuje. Življenjske zgodbe nam nazorno prikažejo čas, prostor, razpoloženje nekega časa. Mislim, da morajo biti te zgodbe vključene v sam koncept muzejske postavitve.

V ospredju mojega zanimanja je bilo predvsem razmerje med stroji oziroma tehnologijo in človekom oziroma družbo. Področje tekstilne industrije in tudi časovni okvir, ki sem ga zajela, sta zelo obsežna. V nalogi ni končnih ocen in generalizacij. Osvetliti sem skušala predvsem potrebo po pogledu za stroj, pri raziskovalnem delu muzeja in pri muzejski predstavitvi.

Popredmetenje človeškega sveta

Človek je razvijal različne načine, tehnike in naprave, da je preživel, si polepšal življenje in lajšal vsakdanje tegobe. Kako bi potem lahko razumeli posamezne tehnike in načine dela, kako posamezne stroje ali sam razvoj delovnega procesa, če ne poznamo življenja ljudi? Tehnologije ni brez človeka. Pri tem se pojavlja vprašanje, kako je tehnologija spreminjala človeka, ljudi in družbo?⁵ Vplivi med človekom in tehnologijo pa niso enostranski. Razvoj tehnologije so usmerjali tudi medčloveški odnosi.

Predmete, stroje in izdelke je treba v muzejski predstavitvi umestiti v družbeno-kulturni kontekst, po drugi strani pa razkriti množico anonimnežev, ki so do zdaj ostajali v temi, skriti za svojim delom. Brez navzočnosti človeka (vsaj nakazane) ostaja stroj v (muzejski prezentaciji) mrtev. Ekspozat oziroma muzealija, ki jo lahko razlagamo z estetskega (tehničnega) stališča. Namesto da bi muzeji interpretirali preteklost, jo skušali ljudem razložiti, jo oživeti, ji tudi sami podležejo in ji začnejo služiti. Izgubljati se začnejo še zadnji sledovi spomina. Po G. Fliedlu prihaja v muzejih do »množičnega popredmetenja

Sodelavci glasila Tovarne Induplati Konoplani so se pogosto z beležko v roki sprehodili po proizvodnji hali in delavke oz. delavce povprašali o njihovem vsakdanjem delu, veselju in problemih v življenju. (Original hrani Tovarna Induplati Jarše)

vseh človeških fenomenov« (ne obravnavajo se več kot človeški produkti, temveč kot predmeti »per se«). Šokantno je, kako hitro je človek sposoben pozabiti, da je sam ustvaril humani svet. »Popredmetenje implicira ..., da je dialektika med človeškim izdelovalcem in njegovim izdelkom za zavest izgubljena.« (Fliedl 1991, 33)⁶

Muzej - most med preteklostjo in prihodnostjo

Muzejske razstave so tradicionalno skušale dajati (nekateri še danes) končne odgovore na vprašanja v zvezi s preteklostjo. Danes pa je naloga muzejev, da odpirajo družbeno aktualna vprašanja, osvetlujejo in nas opozarjajo na pereče probleme, saj je, kot pravi muzeolog T. Šole »padla obveza, da imajo odgovori na nova vprašanja svoje končne oblike«. Čeprav odgovori so, ti niso končni in edini (Šola 1991, 23). Poslanstvo muzeja je tako danes v muzejih idej in izkušenj.

Pojem muzealije, muzejskega predmeta dobiva v sodobnejši muzeologiji nov in širši pomen. Materialna podoba več ne zadostuje. V ospredje prihajajo ideje in vrednote, ki so v njem skrite. Vse pomembnejši postaja koncept, ki - kot ga je označil J. Hudaes - »temelji na varovanju vrednot, idej in tradicij, načina mišljenja in načina življenja, ki so ujeti v predmetu, ki ga

varujemo« (Hudaes 1993, 38). In kaj vse je ujeta v koščku tekstila!

Razstava o določeni problematiki tako danes ni in ne sme biti le predstavitev kulture in načina življenja določene skupine (kot dela kolektivne kulturne identitete), temveč mora tudi prispevati k ozaveščanju današnje družbe o preteklem oziroma polpreteklem ter sedanjem stanju oziroma dogajanju. Sodobnejše smernice muzeološke misli pojmujejo muzej kot most med preteklostjo in prihodnostjo. Tekstilna industrija na Slovenskem danes počasi izginja (tudi za ljudi, ki so jo ustvarjali, se brišejo sledi). Pomen slovenske industrije, v konkretnem primeru tekstilne, pa za slovenski prostor vsekakor ni majhen. Pomemben je že podatek, da je tekstilna industrija v sedemdesetih letih zaposlovala tudi do 60.000 ljudi. Njen prispevek k slovenski kulturi in njeni identiteti tako nikakor ne more in ne sme biti zanemarljiv. Po drugi strani pa je kriza tekstilne industrije danes vsekakor družbeno aktualna problematika.

Muzejska razstava lahko ljudi spominja in jih opozarja na potrebo po smotrnejšem reševanju problemov v prihodnosti. Pri tem opozarjam na besede muzeologa T. Šole: »Muzeji so danes skoraj nepogrešljivi del začetne investicije za spodbujanje in podporo gospodarskega razvoja.« (Šola 1989, 35)

»Obleka ni mrtva stvar«⁷

Industrija in tehnologija se pogosto enačita z moškim spolom. Tekstilna industrija pa je znana kot »ženska industrija«, saj so bile njena delovna sila večinoma ženske. V sedemdesetih letih je bilo v slovenski tekstilni industriji zaposlenih 76 odstotkov žensk (Maver 1978, 14). Visok odstotek žensk je vtisnil tekstilni industriji posebnost, ki je vplivala tudi na njen razvoj.

1 O delu TMS, medsebojnih povezavah, podobnostih in razlikah med tehniško in etnološko dediščino oziroma klasifikacijo, o etnološkem zornem kotu v tehniškem muzeju je pisal V. Vilman, kustos v TMS (Vilman 1999, 85-104).

2 Takšna zasnova je značilna tudi za druge tehniške muzeje. Socialni kontekst je v tehniških muzejih ponavadi potisnjen v ozadje v prid teoretične sistematike po modelu naraščajoče kompleksnosti (Larher 1991, 60).

3 Na potrebo je opozorila že nekdanja kustodinja tekstilnega oddelka K. K. Arzenšek v svojem projektu Slovenska tekstilna industrija med obema vojnama, 1970. Opravila je temeljito zgodovinsko raziskavo prvih tekstilnih obratov v Sloveniji. Ob razstavi z istim naslovom je izšla tudi publikacija (Arzenšek 1968).

4 Pri širjenju informatorske mreže mi je bil v veliko pomoč Sindikat tekstilnih delavcev Slovenije. Zelo dobrodošlo in uspešno je bilo tudi sodelovanje z nekdanjim vodilnim kadrom tekstilne industrije. V skladu s skromnimi povojnimi razmerami in pomanjkanjem izkušenega in izobraženega kadra ter strojnega parka so bili nekdanji direktorji, tehnične vodje in obratovodje zelo zaželeni. Zato niso bili vezani le na eno tovarno, temveč so se po potrebi selili. »Tovarne smo postavljali na noge,« pripovedujejo. Očitna obojestranska povezanost in dobri odnosi med vodilnimi kadri ter proizvodnimi delavkami oziroma delavci mi je odprla pot do informatorjev z različnih koncev Slovenije: Ptuja (Delta - tovarna spodnjega perila), Maribora (Tekstilna tovarna Tabor, Tovarna sukanca in pozamenterije), Induplati Jarše, Motvoz in platno - Grosuplje, Novo mesto - Labod, Metlika - Beti, Idrija - Labod, Predilnica Litija, Vir - Tosama.

5 Vsa vprašanja so seveda del širše problematike. Povezana so s strategijami in usmeritvami državnega gospodarstva ter tendencami sodobnejšega družbenega razvoja. Zato moramo spoznati življenje človeka v njegovi totalnosti, saj v tem, kar je očem skrito, kar se je dogajalo za domačimi in tovarniškimi durmi, tiči pojasnilo za konkretno delitev, delovanje in organizacijo dela ter medsebojne odnose v tovarni in zunaj nje oziroma za konkretne razmere na tržišču ali v družbi

6 Predmeti se odtujijo. Odtujijo se tudi od ljudi, ki so predmete uporabljali. Izdelovalci so tako z muzealizacijo ločeni od svojih izdelkov, produkcijskih procesov in postanejo občinstvo, postanejo »potrošniki svoje preteklosti«. Po drugi strani so ponovno razlašeni, saj je postavitvev, klasifikacija v muzeju znanstveno zastavljena. Postavitvev je zastavljena tako, da jo največkrat razumejo le strokovnjaki (Fliedl 1991, 32).

7 Informatorji, Labod - Novo mesto, Beti - Metlika.

Med drugim jo je bremenil višji izostanek z dela predvsem zaradi materinstva in nege bolnikov v družini. To je vplivalo na to, da so imeli tekstilno industrijo za nerentabilno. Po drugi strani pa takšna miselnost, ki je dandanes že kar malo izpeta, ne upošteva množice žensk, ki so marsikdaj z občutkom slabe vesti zapuščale domove in odhajale na delo, žensk, ki so skušale uskladiti potrebe in dolžnosti doma in na delovnem mestu. V ospredje sem postavila delavko. Nikakor pa nisem pri tem skušala zanemariti moških. Hkrati se zavedam generalizacij in stereotipov, ki sem se jim skušala izogniti. Pri tem je treba upoštevati, da ni univerzalne kategorije tekstilne delavke. Zaradi različne kulturne dediščine, ki so jo v tovarno prinesli ženske in moški, z različnimi izkušnjami, in zaradi različnih okoliščin, v katerih so delovali, so tudi interpretacije in doživljanje različni. To različnost sem skušala upoštevati tudi v nalogi.

»V vsaki nitki je vtakano nekaj človeške duše«⁸

Povojni čas je čas obnove: čas gradnje nove države in sodobnejše industrije. Vsekakor to ni bil začetek tekstilne industrije. Njeni začetki segajo že v 19. stoletje, velik razcvet pa je doživela med obema vojnoma.⁹ Tekstilna industrija je tako rekoč glasnica industrializacije.

Po drugi vojni je država iskala temelje gospodarske moči v razvoju težke industrije. Tekstilna industrija ni bila ena izmed privilegiranih panog. Po raziskavi sodeč je bila bolj prepuščena sama sebi.¹⁰ Posledica premajhnih investicij državnega kapitala je bil pomanjkljiv razvoj strojnega parka (predvsem v tkalnicah in predilnicah). Modernizacija je v svetu potekala zelo hitro. V Jugoslaviji smo jim težko sledili. Strojna oprema se je uvažala, večkrat pa le improvizirano popravljala. Uvoz in vzdrževanje opreme sta bila draga. Tovarne so iskale rešitve med drugim tudi v delovni sili. Leta 1950 je tekstilna industrija v Sloveniji zaposlovala 32.000 delavcev, zaposlovanje je bilo zelo ekstenzivno, proizvodnja se je večinoma povečevala z zaposlovanjem. Pred osamosvojitvijo leta 1991 je zaposlovala več kot 53.000 ljudi. Pred drugo svetovno vojno je bila ta panoga na prvem mestu po številu zaposlenih in po splošnem gospodarskem pomenu (25 odstotkov vrednosti celotne industrijske proizvodnje), leta 1975 pa je imela le še 13 odstotkov vrednosti celotne industrijske

»Grafikon in najboljši delavci aprila leta 1949, Induplati Jarše«-komentar tovarniškega kronista. (Original hrani Tovarna Induplati Jarše).

proizvodnje (Enciklopedija 1999, 209). Razvoj je potekal predvsem v smeri delovne intenzivnosti, gradile in ustanovljale so se nove tovarne in podružnice, zlasti na industrijsko nerazvitih območjih, kar je med drugim preprečevalo prehitro in preveliko migracijo v industrijska središča. Tekstilna industrija se je začela širiti iz prejšnjih tekstilnih središč v manj razvita območja. Ščasoma so se posamezne tovarne specializirale, prihajalo je do združevanj posameznih obratov, kar pa ni prineslo dolgoročnejših izboljšav.

Primerjava, objavljena v časopisu *Tekstilec* (1985, 413), kaže na neorganiziranost dela v tekstilni industriji. Na Zahodu naj bi v osemdesetih letih izdelali 100 kg preje v 8 urah, pri nas so jo v 19,5 ure, če pa se prišteje vsa režija v tovarni, pa v 23 urah. Čeprav naj bi se naše predilnice v sedemdesetih letih posodobile in opremile, se produktivnost ni toliko povečala, kot bi se morala. Še slabše naj bi bilo v tkalnicah. Problem naj ne bi bil v delu proizvodnje, temveč v režiji. Naša tkalka ali predica naj bi bila enako učinkovita kot na primer nemška. Razlog je bil v slabi organizaciji, v neučinkovitem in dragem samoupravnem sistemu. Veliko je bilo tudi zastojev zaradi pomanjkanja rezervnih delov in ustavitve proizvodnje zaradi nekakovosti surovin. Oznaka tekstilne industrije kot »nerazvite in nedomodne«, »delovno intenzivne panoge«, »socialnega ventila« je tako delno upravičena. Raziskava razvoja tekstilne industrije (časopisne analize) kaže precejšnjo

neorganiziranost in razdrobljenost. Po drugi strani pa se (ravno na podlagi življenjskih zgodb) odpira pogled na področja, ki jih te oznake spregledajo. To je predvsem rezultat truda posameznikov, ki so skušali slediti razvoju na Zahodu.

Kdo se skriva za industrializirano proizvodnjo tekstila?

Kdo so bile delavke in kdo delavci? Od kod so prišli?

Med delavci je bilo veliko polproletariata, ljudi, ki so obdržali nekaj zemlje. »Še malo zemlje, pa kakšno kravico, to je bil dodaten zaslužek in so se ljudje kar dobro prebijali.«¹¹

Kot je bilo že rečeno, so tekstilne tovarne zaposlovale ljudi iz okolice, predvsem iz okoliških vasi. Pogosto so delavke in delavci prihajali na delo s kolesi, redkeje peš.

Življenje v tovarni

Delo v proizvodnji je potekalo v dveh ali celo treh izmenah¹² (odvisno od potrebe na tržišču in posameznega obrata). Nekatere (delavke) so v želji, da bi naredile čim več, zjutraj prišle celo pol ure prej. Plačane so bile namreč po normi.

Ko delo v tovarnah še ni bilo povsem avtomatizirano in so stroje še poganjale

hrupne transmisije, je že sam pogon strojev določal začetek ali konec dela. »Mojster je moral transmisijo pognati, je prišel že pet minut prej. Pogon transmisije je pomenil začetek dela. Ko smo jo ugasnili, pa konec.«¹³ Z uvedbo avtomatizacije (ponekod že prej) je začetek dela naznanil zvonec ali sirena. V Litiji se je sireno predilnice slišala po vsem kraju. Za Litijčane je bila kot »ura«. To dobro ponazarja povezanost tovarne s krajem.

Ob vhodu v tovarno je stal vratar. Njegova naloga je bila med drugim tudi nadzorovanje točnosti in discipline delavk. »Na začetku je bilo čisto neorganizirano, ljudje so prihajali kar tako malo. Sam sem bil vedno že pred šesto tam notri in sem hodil naokoli. Sčasoma so se naučili discipline. So bili tako točni, bi lahko uro štelal.«¹⁴

V nekaterih tovarnah so imeli ure za žigosanje že pred drugo svetovno vojno, drugje so uporabljali drugačne načine, na primer »pasje kartice«¹⁵ - to so bile trikotne kartice, na katerih je bila napisana številka delavke. Ko je delavka prišla v tovarno, je vratar kartico s številko zataknil na določeno mesto. »To je bilo bolj za urne delavce, za pomožne, skladiščnike, pomagace ... Za tkalke smo opustili, njih smo merili s produktivnostjo. Stevci na strojih so pokazali, koliko je naredila.«¹⁶

Med delom (predvsem) v prvih letih po vojni ženske niso smele zapustiti svojega delovnega mesta. Razen med odmori. Odmore je ponavadi oznanil zvonec. Takrat so vsi prenehali delati. Organizirana prehrana se je začela v tovarnah intenzivneje pojavljati šele proti koncu šestdesetih, v začetku sedemdesetih let.

»Med (te) vsakdanje nujnosti sodi tudi prehrana.« (Maver 1978, 100)

Čas in način organiziranja prehrane po tovarnah sta bila odvisna predvsem od posameznega direktorja. Direktorju tovarne Induplati Jarše se je to zdelo osnovno vprašanje, zato je po svojem prihodu v tovarno v začetku petdesetih let najprej poskrbel za organizirano prehrano. Tovarniške kuhinje so bile v manjših krajih v mnogih primerih odvisne od pridelkov na tovarniški zemlji in svoje živine. Dokler v tovarnah ni bilo okrepevalnic, menz oziroma družbene prehrane, so delavke nosile malico s seboj. »Prinesla sem si četrto klobase, pa eno jabiko, pa kruh. Pile smo pa vodo.«¹⁷ Skromnost pri malici je bila odvisna od domačih razmer, konkretnih okoliščin in od posameznice.

Očitno vse niso ravnale tako. Žensko glasilo Naša žena leta 1954 opozarja na vprašanje nezdravega načina prehranjevanja slovenskih tekstilnih delavk. Po prispevku v Naši ženi so v tovarni Tiskanine v Kranju delavkam sicer zagotavljali prehrano, vendar je bila za večino predraga. Nihče izmed informatorjev nikoli ni omenjal, da bi bila hrana v tovarni predraga. Maloštevilne naj bi bile tudi tiste, ki so si hrano nosile s seboj.¹⁸ Večina si je svoj prvi topel obrok pripravila šele ob petih popoldan doma, to naj bi bil za mnoge tudi prvi dnevni obrok. Doma so si skuhalo le jajce ali hrenovke in podobno (Naša žena 1954, 34).

Litijska predica si je dobro zapomnila prvi bife pri vratarju: »Klobase pa z enf, mmm, je bila tako kuhana klobasa, joj je bila dobra, je bila vroča, sem vsak dan po pet žemljic pojedla«. Malico so delavke pojedle kar pri stroju ali v garderobi (toplo malico so v izoliranih loncih delili po oddelkih v Tekstilni tovarni Maribor - Naša žena, 1954, 34), če je bilo lepo vreme tudi pred tovarno, kasneje pa v jedilnici. V tovarni Induplati Jarše so v času, ko še ni bilo menze, razdeljevali malice na dvorišču pod kostonjem. »Malicali smo na klopeh, ki so bile postavljene ob stenah proizvodnih obratov. Najraje smo jedli špeh, žemljo in pili jabolčni sok. Tople malice smo jedli v pravih vojaških posodah. Imeli smo enolončnice s klobasami ali hrenovkami.«¹⁹ Med malico so se delavke in delavci pogovarjali, v Jaršah pa so med malico po zvočniku predvajali različna obvestila, opozorila in glasbo.

Kontrole

Ob odhodu iz tovarne so bile kontrole. Pogosto je delo nadzornika opravil kar vratar. V tovarni Induplati Jarše so za ta namen imeli posebno napravo »za potegnit«. Vsaka delavka je morala potegniti za posebno ročko. Če se je pri tem prižgala lučka, so jo pregledali. Lučka se je prižgala naključno. Občasno je prihajalo do kraja, najpogostejše so bile kraje kopsov.²⁰ Litijske predice se spominjajo, kako so nekoč ujeli delavko, ki je utrgala malo močnejši papir, da bi vanj zavila meso, vendar so jo dobili. Kazni so bile različne. Obravnavale so jih disciplinske komisije. Manjši kraji je sledil opomin ali ukor. Kazen je bila razglašena na oglasni deski. Takšne (sramotne) izpostavljenosti so se ljudje bali. Hujši prestopki so bili kaznovani tudi z izključitvijo. Vendar so bili takšni primeri redkejši.

Delo v tekstilni tovarni

Ko sta se delavka in delavec zaposlila, nista znala še ničesar. Osnov so se večinoma priučili na tečaju, ki je potekal kar v tovarni. »... Preuredili smo eno sobo, vanjo postavili šest statev, normirec jih je učil, jim pokazal, kako narediti vozec, kako se postaviti, da si najbolj okreten. Potem po 14 dneh so šle k tkalki in ji pomagale, sčasoma pa so prevzemale stroje ...«²¹ Po končanem tečaju je dekle ali fant pomagala delavki za strojem. Tudi predica je ponavadi začela kot snemalka. Njena naloga je bila, da sname prejo in natakne prazne cevke nazaj na stroj. Če je pri tem še pomagala predici, je postala pomagalka in kasneje predica. Kakšnih večjih možnosti pa predica, vsaj po pripovedovanju informatorjev, ni imela. K visokemu odstotku nekvalificiranega kadra²² v tekstilni industriji je precej prispeval način plačila delovne sile. Pri plačilu se nista upoštevali kvalifikacija in izobrazba, temveč storjeno delo. Marsikdaj je bil to vzrok, da delavke in delavci v proizvodnji niso težili k izobraževanju.

8 Isti.

9 Po podatkih nekdanje kustodinje tekstilnega oddelka TMS K. K. Arzenšek je bilo po prevratu v Sloveniji le 11 tovarn. V obdobju med obema vojnama pa se je njihovo število povečalo za 80 odstotkov. Tako se je tekstilna industrija prerinila iz enega od zadnjih mest na prvo mesto in je po vsoti osnovne glavnice prekosila celo rudarsko in kovinsko panogo, dve tipični vrsti težke industrije (Arzenšek 1970, 1).

10 Pri tem ne smemo pozabiti na vplive ideologije delavskega samoupravljanja, ki je pod geslom »Tovarne delavcem« leta 1950 nadomestila administrativno centralno gospodarstvo.

11 Informator, Induplati Jarše.

12 Začetek izmene se je sčasoma spreminjal. V predilnici Litija so v prvih povojnih letih delavke delale od 6. do 14. ure, od 14. do 22. in od 22. do 6. ure zjutraj. Leta 1967 so se delovni turnusi spremenili: 4.30-11.30, 11.30-18.30, 18.30-1.30 (Rapi 1967, 56).

13 Informatorja, Tekstilna tovarna Tabor v Mariboru in Tekstilindus v Kranju.

14 Ista.

15 Po navedbah informatorke iz Maribora.

16 Informatorja, Tekstilna tovarna Tabor v Mariboru in Tekstilindus v Kranju.

17 Informatorka, Predilnica Litija.

18 Po podatkih Naše žene naj bi si delavke za malico prinesle pol litra črne kave in kakšno žemljo, moški pa naj ne bi bili tako skromni in so si prinesli klobase (1954, 35).

19 Informatorka, Induplati Jarše.

20 To so navitki s sukancem oziroma nitjo.

21 Informatorja Tekstilne tovarne Tabor v Mariboru in Tekstilindus v Kranju.

22 Na 160 zaposlenih je leta 1978 prišel en strokovnjak z visokošolsko izobrazbo (Utenkar 1978, 3).

Veliko število že kvalificiranega kadra je celo zapuščalo tovarne in si poiskalo bolj plačano delo.

Predice in tkalke so bile pri svojem delu izpostavljene ropotu, smradu in slabemu zraku. »Dvorana se kar trese ob tem ropotu,« je položaj v predilnicah leta 1954 opisoval članek v Naši ženi (1954, 35). V mariborski tekstilni tovarni so si delavke v ušesa zatlačile švedsko vato. Med seboj so se le s težavo pogovarjale. V litijski predilnici so komunicirale z ukanjem, ponekod pa so si brale z ust.

Marsikatera delavka se je ropota sčasoma navadila, vendar so posledice čutili vsi družinski člani. »Doma pa pravijo, da preveč vpijem.«²³

Predilnice so bile polne prahu: »Se je zelo kadilo, tako da nisi do konca (proizvodnje hale) videl. Povsod je bil prah.«²⁴ Prah se ni usedel le na obleko, temveč tudi na lase.²⁵

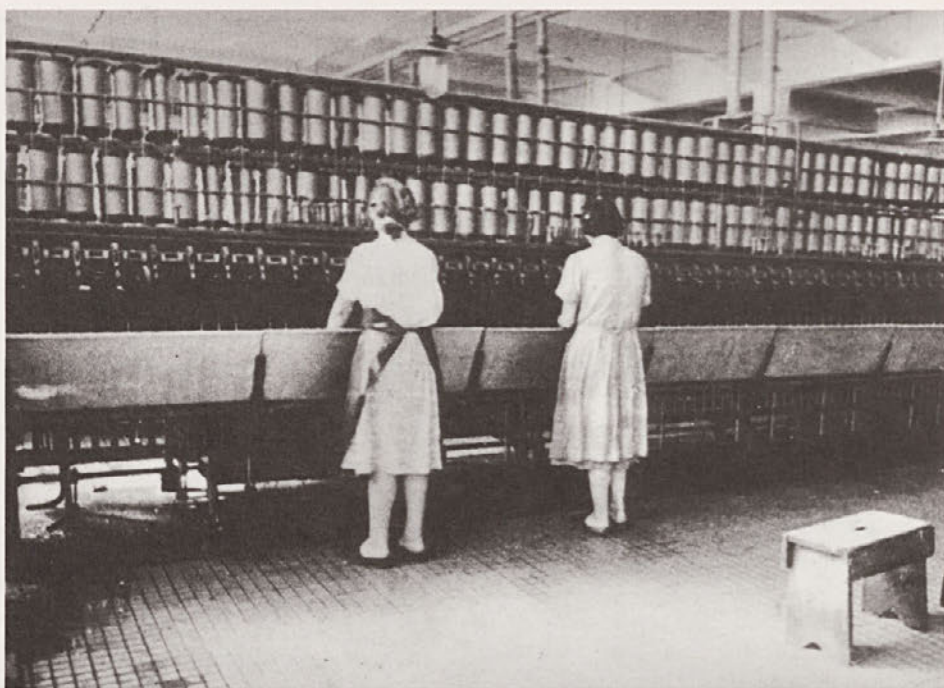
V proizvodnih halah je bilo pozimi premrzlo, tako da se je »cvern trgal« (na primer v Tekstilni tovarni Maribor), poleti pa prevroče, »da smo polivale po tleh z vodo, za vlago, da se niso trgale niti«, se spominjajo mariborske delavke.

Tkalke in predice so opravljale delo stoje. Tkalka je morala biti ves čas sklonjena ali »pa si se moral čez trebuh vržt, pa na oprsje, tako so trpele prsi, pa bedra, še danes se nam pozna žleb med nogami.«²⁶ Delavkam iz tovarne sukancev in pozamentrije v Mariboru je bilo najteže delati v sukalnici. Delo je zahtevalo veliko fizičnega napora. »Bile so težke špule (op: veliki leseni valji, na katere se je navijal sukanec), z nogami smo morale počasi zaustavljati stroj, nato sneti in zamenjati špule. Bilo jih je 60 na vsaki strani. Vsako špulo je bilo treba posebej menjati, pa če ni bilo mojstra smo malo pogoljufale, pa smo vse naenkrat snele, tudi če kakšna ni bila polna, da smo imele potem vsaj nekaj časa mir.«

Po tleh je bil dolgo časa beton, le tam, kjer so stale delavke, so sčasoma postavili leseno »dilo«. Pri nekaterih strojih so bile stopnice. Problem tekanja med stroji so skušali reševati z odri, vendar šele proti koncu šestdesetih let.

Po modernizaciji je delavka nadzirala več strojev hkrati: »Kako nepravilno je bilo to, ko smo bile mlade, smo delale na dva stroja, kasneje na štiri, ko smo bile stare in utrujene, pa na šest.«²⁷ Res je, da so na vse težje prenašanje bremen in opravil v tovarni zelo vplivala utrujenost in različna obolenja. Utrujenost pa se je pokazala šele kasneje, s starostjo.

»Potem na stara leta pa že videle nismo dobro, pa so mi kvačke, pa škarje padale pod niti na stroj, kjer je bilo polno prahu,

Delo v mokri predilnici, Induplati Jarše, leta 1955. (Original hrani Tovarna Induplati Jarše).

potem sem morala stroj ustaviti, pa dvigniti dilo ...«²⁸ Po drugi strani pa je delo za več stroji zahtevalo več tekanja med stroji in po stopnicah.

»Mami bi spomenik postavla, trpljenju tega nočnega šihta«²⁹

Raziskava je odprla določena vprašanja, na katera je treba še posebej opozoriti. Kot enega najhujših problemov so delavke navedle nočno izmeno. Delo ponoči povezujejo s strahom, kronično utrujenostjo, občutkom zanemarjanja otrok.

Še posebej težko je bilo oditi v tovarno v soboto ponoči: »Ko si čakal na avtobus, pa si videl, kako so drugod po hišah ljudje skupaj, pa spuščajo zavese.«³⁰ Včasih so ponoči delavke omagale kar med delom. Zadremale so celo nad stroji ali zaboji. Mariborska delavka se spominja: »... je bil tam zraven en zaboje, kjer so bile špule, pa sem kar v tisti zaboje padla, potem pa je majster prišel, pa je vprašal sosedo, kaj pa ona v zaboju visi. Potem je prišel do mene, jst pa v luft.« Tudi nekateri vodilni kadri v tekstilni industriji so se zavedali bremena, ki so ga nosile tekstilne delavke. Eden izmed vodilnih tekstilcev v Sloveniji po drugi svetovni vojni je tako pripovedoval: »Po polnoči je bilo najhujše: ko je ura ena, dve, ves obraz postane nekako trd, veke težke, zbrati moraš dodaten napor, da ostaneš buden in da stroji ne tečejo brez nadzora. Takrat sem spoznal trpljenje tekstilnih delavk. Mnoge med njimi so bile žene, matere, ki niso mogle, kot jaz, po prihodu

domov leči in spati, temveč se je za njih začela druga izmena. Spoštoval sem te žene, postale so mi zgled pridnosti, predanosti, skromnosti in požrtvovalnosti ...« (Debecv 1996, 225)

Za marsikatero delavko je bil še hujši naslednji dan, zjutraj, ko se je vrnila domov. Čakala so jo gospodinjska opravila, družina in še posebej otroci niso razumeli, zakaj je mati utrujena. »Potem sem zjutraj domov prišla, pa so mi oči skupaj lezle, pa mi je punčka rekla, naj ne dremam, ker sonček sije.«³¹

Vendar so vsak dan znova delavke odhajale od doma. »V vseh tridesetih letih sem enkrat zamudila. Delala sem ponoči, podnevi pa ni bilo časa za spanje. Poleg gospodinjskih opravil sem morala oditi popoldan še v Ljubljano, v šolo na govorilne ure za otroke. Ko sem se vrnila domov, sem od utrujenosti zaspala in se zbudila ob pol polnoči. Tako sem se ustrašila. Samo še do kolesa sem stekla, pustila prižgane vse luči v stanovanju in odhitela v službo. Tisto noč mi je predelavka pomagala, tako da sem kljub vsemu dosegla normo.« (Konoplan 1985, 5). Druge izbire ni bilo. Pomoči moških ni bilo mogoče pričakovati. V Mariboru naj bi dvakrat poskušali v nočno izmeno namestiti »same moške«, vendar se ni obneslo (Naša žena 1956, 131). V treh do petih mesecih naj bi si skoraj vsi poiskali druge, boljše službe, čeprav so za nočno delo dobili 20 odstotkov dodatka k plači in brezplačno malico.

V resnici pa moških v tekstilni industriji niti ni bilo. »Moški? Kateri moški? Ko tekstilna

industrija v tekstilnih središčih niti žensk nima več dovolj« se je leta 1978 spraševal vodja kadrovske službe v Kranju (Maver 1978, 119).

Delavke so se nenehno spopadale s problemom preobremenjenosti, ki je izviral iz njihove razpetosti, in psihične razdvojenosti med delom in domom (pri tem je treba omeniti predvsem problem varstva otrok).

Na tiho sprejemanje dvojne obremenitve žensk in takratnih okoliščin je imel velik vpliv način, kako so ljudje doživljali čas po vojni. Povojna ideologija je temeljila na ideji zgodovinskega napredka (Vodopivec, 1999). Ljudje so se usmerjali v prihodnost zaradi zaupanja v linearen koncept zgodovine, zaradi upanja v boljši jutri. Ob takšnem pojmovanju laže razumemo, zakaj so se delavke in delavci marsikdaj odpovedovali prostem času in plačam ter jih vlagali v tovarne.

Delo v tekstilni industriji je bilo odvisno od potrebe in povpraševanja. Ob konicah so morale delati delavke podnevi in ponoči, ob sobotah in nedeljah, tudi po 32 ur (štiri izmene). Vendar tega ne kaže predstaviti le v luči trpljenja oziroma žrtvovanja. Tudi delavke same mnogokrat niso tako gledale na to.³² Delo sta spremljali vera in povezanost s tovarno. Večkrat so delavke pohitele, saj je bil ob koncu dela »žur«. Zabavo so si organizirale kar same, ponekod pa je za družabnost poskrbelo vodstvo. Delavke so si marsikdaj med delom tudi zapele. Ali pa, kot se spominjajo v Mariboru, celo zaplesale.

»Tovarna je lahko tudi več – lahko je del našega življenja«

(Maver, 1978, 100).

Povezanost delavke in delavca s tovarno je bila veliko večja, kot si jo lahko predstavljamo. Tovarne so ljudem v krizi priskočile na pomoč: s preskrbo blaga ali celo z gradbenim materialom (primer Jarše), mnoge pa so s poletnim delom, prakso ali celo štipendiranjem poskrbele tudi za otroke njihovih zaposlenih.

Tovarna je bila močno povezana s preživetjem prostega časa zaposlenih in njihovih družin. Organizirale so izlete, družabne dogodke in gradile počitniške domove. Tovarna ni bila le delovni prostor, močan pomen se skriva tudi v njeni socializacijski funkciji. To je bil prostor, kjer so se delavke in delavci zabavali, si pridobivali izkušnje in se seznanjali z drugačnim življenjem. To je bilo pomembno predvsem v življenju žensk.

Počasi se je povečevala njihova samozavest, spreminjala so se razmerja med moškim in žensko doma in pri delu, spreminjala so se njihova življenja, spreminjala se je njihova samopodoba (gl. Vodopivec 1999).

Med odmori in sestanki, predvsem pa pri praznovanjih in na drugih prireditvah, naj bi se po pripovedovanju informatorjev med seboj družili vsi: režijske in proizvodne delavke oziroma delavci ter vodilni kadri.³³ »Na začetku, ko sem prišel v tovarno, si bolj videl, da so domov hodili delavci posebej, pa tisti iz pisarn skupaj. Potem se je pa tudi to spremenilo in sta šla skupaj direktor in delavka.«³⁴

Tesnejše vezi so nastajale med delavkami v istem obratu in v isti izmeni (ob organizirani družbeni prehrani in menzah je prihajalo do povezanosti tudi med obrati). Njihovo prijateljstvo je segalo tudi zunaj tovarniških zidov. Prihajalo pa je tudi do preprirov in razprtij. Razlogi so se skrivali v tekmovalnosti in nevoščljivosti. Med seboj so si nagajale delavke različnih izmen. Delavka ene izmene je na primer domov odnesla čolnicek. Nazaj ga je prinesla šele naslednji dan. Tako je delavki druge izmene upočasnila, otežila ali celo onemogočila delo. Konflikti so nastajali tudi med šolanimi in nešolanimi kadri ter med različnimi generacijami. Starejše generacije so se pritoževale nad nedisciplino in nedelavnostjo mlajših, mlajše pa so bile prepričane, da jim starejše nočejo pomagati in jim samo nagajajo.

Delitev dela v tovarni

Delitev dela v tovarni je bila odvisna od njene specializacije. Osnovna hierarhija delovnih mest pa je bila skupna vsem: delavka (delavec), predelavka (predelavec), mojster (»majster« oziroma »majstrca«), obratovodja v proizvodnji, zunaj nje pa režija, direktor in tehnični kader.

Mojster je nadziral in organiziral delovanje oddelka. Poskrbel je za stroj, ki se je pokvaril, in skrbel je za nemoten potek dela. Mojstri so bili večinoma moški, razen v konfekciji, ki je v primerjavi s predilnicami in tkalnicami veliko bolj feminizirana (litijska predilnica je šele pred nedavnim dobila žensko – »majstrco«, ženske v Labodu pa so že v sedemdesetih letih zasedale delovna mesta »majstric« in celo direktoric).

Odnos med delavko in mojstrom je bil zelo pomemben, saj je bil mojster tisti, ki je popravil stroje oziroma načrtoval sam postopek dela. Če delavka z mojstrom ni bila v dobrih odnosih, ni naredila norme,

kar je pomenilo manjšo plačo. »Disciplina in odnosi do mojstrov so bili taki, kot se je zahtevalo. Še na misel ni nobeni prišlo, da bi ugovarjala.«³⁵ »To smo jih spoštoval, smo se jih bal.«³⁶

Mojstrice in mojstre so delavke vikale, klicale pa so jih po imenu. Vodilni kadri so delavke večinoma tikali.

V odnosu do avtoritete se kažejo med generacijami razlike, kar je povezano z drugačno vzgojo in drugimi vrednotami. Mlajše generacije so avtoritete očitno manj spoštovale. K temu je veliko pripomogel drugačen odnos mlajših generacij do dela.

Moški so v tovarnah zasedli delovna mesta mojstrov in njihovih pomočnikov, električarjev, ključavničarjev in kurjačev.³⁷ V tovarni so bili cenjeni vzdrževalci in ključavničarji. Strojna oprema je bila stara in stroji so se, kot je bilo že rečeno, nenehno kvarili. Tehnični kader naj bi bil vsaj po mnenju litijskih delavk »nekako gor vzet«. Ne glede na to so se delavke zavedale, da so od njih odvisne, saj je njihovo delo nemoteno potekalo le, če je stroj deloval. Z ekonomskimi in tehničnimi spremembami so se spreminjali delovni postopki, prav tako delitev dela – tudi med spoloma.

23 Informatorica, Tovarna pozamenterije in sukanca v Mariboru.

24 Informatorica, Predilnica Litija.

25 Predico se je prepoznalo že na prvi pogled. »Jst mam v spominu, da čiste pa ta'k so bile oblečene, ampak poznal' se pa je, da so bile vse od tega bauhuja (bombaž) v proizvodnji. Vse v predilnici so bile kosmate od preje. Ta prah se je poznal na oblačilih.« se spominja nekdanja vodja kadrovske službe iz Predilnice Litija.

26 Informatorke iz Tovarne sukanca in pozamenterije v Mariboru.

27 Informatorica iz Tovarne pozamenterije in sukanca v Mariboru.

28 Ista.

29 Komentar ene izmed litijskih tekstilk, ki pa ni nikoli delala ponoči (bila je v režiji).

30 Informatorica, Tovarna pozamenterije in sukanca Maribor.

31 Ista.

32 Čeprav je pogled delavke z današnje perspektive, ko tekstilna industrija propada in je mnogo tovarn, kamor je delavstvo vlagalo svoj trud in svoje osebne dohodke, v stečaju, že drugačen.

33 Čeprav naj bi se – po mnenju vodje kadrovske službe v Predilnici Litija – med seboj intenzivneje družile proizvodne delavke in posebej tiste iz režije oziroma »tiste iz pisarn«. Vendar naj bi pogosto sedeli vsi skupaj: »tudi proizvodnja skupaj za mizo z direktorjem.«

34 Informator, Tekstilna tovarna Tabor v Mariboru in Tekstilindus v Kranju.

35 Ista.

36 Informatorica, Labod – Idrija.

37 Čeprav so bile med tovarnami razlike, so določena delovna mesta skoraj izključno ostala moška: na primer električar, ključavničar, mazalec strojev.

V proizvodnji je bilo delo deljeno: kjer se je zahtevala ročna spretnost, predvsem potrpežljivost, tam je bila – po mnenju nekdanjih obratovodij – nastavljena ženska. Delitev dela na »moška« in »ženska« se je velikokrat povezovala z naravo delovnega postopka. Težko fizično delo naj bi opravljali moški (na primer v predilnicah pri čiščenju in mikanju). Vendar to ne drži popolnoma, saj so po pripovedovanju informatorjev ženske (po potrebi) prinašale tudi 30 in 40 kg težke bale platna.³⁸

Opredeletitev delovnega postopka kot fizično težkega se je po potrebi in krajih spreminjala. Kaj so ljudje pojmovali kot težko delo, je bilo odvisno od posamezne tovarne.

Povezava med tehnologijo in ženskim spolom je prav zanimiva. Po eni strani je razvijajoča se tehnologija s svojimi izboljšavami odpirala ženskam nova delovna mesta. Vendar je prinašala modernizacija mnogo dvoumij.³⁹ Pregled literature o zgodovinskem razvoju razmerij med modernizacijo in spoloma (Simonton 1998) priča, da ženske niso bile tiste, ki naj bi razumele tehnološko izpopolnjene in zahtevnejše stroje. Ženske so le pritiskale na gumb, moški pa so znali ponovno zagnati stroj. Moški so torej obdržali nadzor nad stroji, delom in s tem posredno tudi nad delavkami (Simonton 1998, 244).⁴⁰

Tehnološke izboljšave so spreminjale delovna mesta, redefinirale so delitev dela po spolu in percepcijo konkretnega dela. Pogovor z informatorji opozarja, da so za sodobnejše tekstilne stroje vedno najprej prijele moške roke. Ženske so delale na »stare primitivne stroje«. Za »modernimi stroji« so bili moški. Po mnenju obratovodje v tovarni Motvoz in platno v Grosupljem naj bi bilo s takšnimi stroji težje delati. »Ko smo uvajali avtomate, smo glede na napor rekli, da bodo to delali moški (si moral 48 strojev obvladat), potem pa so kasneje to delale tudi ženske.«

Sodobni stroji naj bi bili zahtevnejši in naj bi se pogosteje pokvarili. Starejši stroji so bili manj avtomatizirani in če so se pokvarili, so jih pogosto delavke kar same ročno zagnale. To je zahtevalo veliko fizičnega napora, kar izključuje povedano izjavo o spolni delitvi dela zaradi fizične zahtevnosti. Z modernizacijo se spremeni pretekla interpretacija. Včasih naj bi se delo delilo glede na fizični napor, ki pa v novejšem – sodobnejšem času (z mehanizacijo) ni več merilo.⁴¹

Čas je denar

Med tekstilnimi tovarnami so bile velike

razlike. Družbeni položaj in podoba tovarne je bila odvisna od dejavnosti tovarne, direktorja, vodilnih tehničnih kadrov in obratovodij. Pri tem nikakor ne smemo pozabiti na tradicijo tovarne, njeno navezanost na ožjo okolico oziroma povezanost z njo. Usoda tovarne je bila zelo odvisna od organizacije dela. Potreba po blagu je zahtevala čimbolj racionalne rešitve, sistematiko in načrt dela. Vse naj bi bilo natančno določeno, tudi gib delavke. Če ga je naredila drugače, je že izgubila nekaj časa. »Če si kakšen gib brez veze naredil, si takoj izgubil čas, pa men'at je bilo treba barve, pa cverne.«⁴² Čas pa je bil dragocen. Plačani so bili namreč po normi. Norme so bile natančno preračunane in so se spreminjale. Normiranci so določali normo za posamezno delovno mesto. Nekatere delavke so se znašle po svoje. »Delavke so potem, da bi šlo hitreje, posrkale nitko skozi čolnicek (pri tkanju), čeprav jim to nismo dovolili, saj ni bilo zdravstveno pravilno.«⁴³ Nekdanji mojster v tovarni Motvoz in platno v Grosupljem se spominja, da so bile ob njegovem prihodu v tovarno leta 1958 norme še ohlapne. To je bilo za delavke in delavce zelo stimulatívno. Z višanjem norme je padala tudi učinkovitost delovne sile, padala je zagnanost. »Ker če je delavec dosegel 85-odstotno normo, se ni boril, da bi jo vsaj 95-odstotno, ker norma v vsakem primeru ni bila dosežena. Boljš' je bilo manj na uro, pa boljš' norma.« Norme so bile visoke. »Težko si jih presešel, potem pa, če si jih prevečkrat, so normo zvišal.«⁴⁴

»Osební dohodek že nekaj let na repu lestvice« (Kos 1972, 3)

Tekstilne delavke so bile v primerjavi z drugimi proizvodnimi delavci slabo plačane. Osební dohodki so bili odvisni od specializiranosti tovarne. V tovarni Tosama so mi povedali, da so bile pri njih plače boljše od povprečnih plač v tekstilni industriji. Tovarna je zacvetela s proizvodnjo cigaretne filtre. Takrat so se plače izboljšale. Vendar so jim občinske oblasti kmalu sporočile, da osební dohodki njihovih delavk ne smejo preseči osební dohodkov v tovarni Helios, ki je na domžalskem območju najboljše plačevala delavce. »Helios je imel zaposlene same moške, mi pa same ženske,« pomenljivo komentira vodja kadrovske službe v Tosami. Vendar Tosama ni tipična predstavnica tekstilne industrije, temveč je prej neke med papirno in tekstilno industrijo.

V letu 1977 je bil povprečni osební dohodek tekstilne delavke oziroma delavca 3.988

dinarjev, to je bil najnižji dohodek v gospodarstvu, za 17 odstotkov nižji od povprečnih osební dohodkov v slovenski industriji (Maver 1978, 17).

Odnos posameznika in družbe do tekstilne proizvodnje ter tekstilnih tovarn

»Resnost in skromnost, točnost in dostojnost so odlike tekstilcev. To sem vsak dan, ko sem šla v šolo prebrala. Se mi je pomembno zdel', da sem tekstilka.«⁴⁵ Prvo povojno generacijo proizvodnih delavk in delavcev ter šolane kadre je spremljal občutek, da je delo v tekstilni industriji pomembno. Nekaterim so odnos do tekstila privzgojili v šoli: »Ljubezen do tekstila, pa imeli smo občutek, da to, kar delamo, ima svojo ceno in veljavo, da je pomembno.«⁴⁶

Po vojni so vodilna mesta v tekstilni industriji prevzeli (pred vojno) šolani ljudje.⁴⁷

Večina delavk se je v tovarni zaposlila zaradi ekonomskih razlogov. »Sem si želela po vojni v predilnico. Ampak meni je bilo vse glih, glaven, da je bil ših. Jst se nisem nič ozirala, jst sem rekla, dnar je povsod.«⁴⁸ Mnoge delavke so zaradi vojne prekinile šolanje in se po vojni »po sili razmer« zaposlile v bližnji tovarni. Nekatere so se v tovarni zaposlile zaradi »tradicije«, sledile so svojim staršem, bratom ali sestram. Kaže, da so bile v prvi polovici povojnih let delavke bolj povezane z življenjem tovarne, bolj so bile predane svojemu delu. To se je začelo ob prelomu sedemdesetih in osemdesetih let spreminjati. Spreminjal se je tudi odnos družbe do tekstilne industrije. Delo v tekstilni industriji je imel nekoč velik pomen. V Idriji so ob odprtju Labodove podružnice leta 1969 na tekstilno delavko gledali s ponosom: »Ta pa zna šivat!«⁴⁹ Tekstil naj bi vzgajal žensko, kako pomemben je njen videz. »Iz naše fabrike so bile vse zrihtane, urejene. Iz Kolektorja se niso znale, smo jih večkrat gledal,« se spominjajo delavke iz Idrije. Direktor v tovarni Labod v Novem mestu naj bi se sam zavzemal za to, da morajo ženske skrbeti za svoj videz tudi ko zapustijo »fabrko«.

Dokler delovni procesi niso bili popolnoma avtomatizirani in zminimalizirani, so bile delavke oziroma delavci s strojem veliko bolj neposredno povezani. Fizični stik s strojem (oziroma direktni stik) je imel pri tem pomembno vlogo. Do stroja in izdelka so delavke čutile zavezanost in pripadnost.⁵⁰

»Čolnicek je neutrudno brzel sem in tja in tkal nitke v celoto. Valj, na katerega se je

navijala tkanina, je bil iz ure v uro širši. Vonj po stroju in otip blaga mi še sedaj ne gre iz glave. Če kje zagledam statve, me kar prime, da bi jih pognala in gledala neutrudno tkanje, novo tkanino.« (Konoplan 1987, 3).

»Zadnji dve leti sem bila malerka, vendar sem se počutila veliko bolje, ko sem bila za stroji; le tu si namreč svoj gospodar,« se spominja delavka iz tovarne Induplati Jarše (Konoplan 1987, 3).

»Roke in oči šivilje bodo zamenjali računalniki« (Snoj 1977, 4)

Z modernizacijo se je začel izgubljati stik oziroma povezava med stroji in delavci. Delavci so se od strojev odtujili, saj jih niso več neposredno upravljali oziroma nadzorovali. Postopki so postali računalniško vodeni in popolnoma zrobotizirani. S tem se je spreminjala percepcija konkretnega dela, prav tako tudi življenje v tovarni.

»Delo v takšni proizvodnji je brezdušno in – zaradi vsakodnevnega osemurnega ponavljanja istih gibov – psihično ter fizično naporno in ubijajoče. Tako kot je brezdušno delo v sodobni industrijski proizvodnji, so brez duše zapleteni stroji in naprave, ki jih ta industrija proizvaja, saj nimajo neposrednega stika s človekom, vanje nista vloženi ljubezen in privrženost.« (po: Orehovec 2000, 110; Brate 1988, 11). Vplivi in posledice mehanizacije in tehnološkega napredka so (tako) večji in očitnejši, kot je videti na prvi pogled.⁵¹

»Nekoč pred leti smo obiskali znano nemško pletilsko podjetje; spominjam se, kako sem bila razočarana, ker ni bilo pravzaprav kaj videti. V centrali so le pripravljali delo, proizvodnja pa je bila raztresena v krogu nekaj sto kilometrov po samih malih, na oko nezanimivih obratih. One velike celote, ki jo je poseblylo ime podjetja in ki bi jo človek pričakoval združeno v veliki moderni tovarni, sploh ni bilo.« (Maver 1978, 19)

Za konec

Preučevanje življenja tekstilnih delavk in delavcev je po eni strani opozorilo na človeški faktor; tehnologije ne kaže razlagati brez navzočnosti človeka. »Zgodovina tehnologije je namreč zgodovina ljudi.« (Hudson 1975, vii)

V tekstilni industriji so bile zaposlene večinoma ženske. Življenje žensk, njihove perspektive in doživljanje ostajajo v mnogih muzejih zanemarjeni.⁵² Zdi se mi pomembno, da opozorim na ženski vidik v

muzejski prezentaciji.

Po drugi strani pa je preučevanje odprlo določena družbena, socialna, kulturna vprašanja, pokazali so se konkretni problemi, ki jih pri predstavitvi življenja tekstilnih delavk in delavcev nikakor ne smemo izpustiti. V skladu s sodobnimi usmeritvami v muzeologiji je treba posvečati pozornost preteklosti, po drugi strani pa ozaveščati današnjega človeka in ga spominjati na sodobna družbena aktualna vprašanja.

»... that museum is best that helps to free a society from the tyranny of a redundant and conventional vision – that is to say, from the tyranny of the present.« (Postman 1990, 58).

Pred kratkim me je nekdo vprašal, v čem vidim pomen muzejev, njihov smisel. Menim, da mora biti razstava sugestivna, če hoče upravičiti svojo (komunikacijsko) vlogo. Morda pa bo z ustreznim pristopom muzejev do družbeno aktualne problematike v tekstilni industriji, tekstilnih delavk in delavcev začel razmišljati še kdo. In sprašujem se, če ne bi bilo to tudi nekaj, kar bi lahko več kot samo upravičilo obstoj muzejev.

Literatura in viri

- ARZENŠEK, K. K. 1968: Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem, Ljubljana.
- 1970: Poročilo o delu tekstilnega oddelka za leto 1970. Idejna zasnova projekta Slovenska tekstilna industrija med obema vojnama. Tipkopis, Ljubljana.
- DEBEVC, Jože 1996: Od skrite želje po učiteljevanju do tekstilnega delavca. V: Tekstilec let. 39, 9–10. Ljubljana, 225–227.
- FLIEDL, Gottfried 1991: O razlaščenju in prilashčenju. V: Muzeoforum, Ljubljana, 25–34.
- ENCIKLOPEDIJA Slovenije 1999: Tekstilna industrija. Ljubljana, 203.
- HUDALES, Jože 1993: Etnološka premična dediščina za 21. stoletje. V: Glasnik SED 33/1. Ljubljana, 36–41.
- HUDSON, Kenneth 1975: Exploring our industrial past. Velika Britanija.
- KONOPLAN marec 1985, 3.
- maj 1987, 3.
- KOS, Milan 1972: Zakaj tako zaostaja tekstilna industrija. V: Delo 16. 6. 1972, 3.
- LARCHER, Dietmer 1993: Med moderno in postmoderno muzejske pedagogike. V: Muzeoforum, Ljubljana, 59–65.
- MAVER, Milan 1978: 150 let slovenske tekstilne industrije. Ljubljana.
- NAŠA žena 3/1954, 33–36.
- 5/1956, 131.
- OREHOVEC, Martina 2000: Neskončna zgovornost v brezčasje ujetih podob. V: Argo 43/1. Ljubljana, 110–115.
- POSTMAN, Neil 1990: Museum as Dialogue. V: Museum News sept.–okt., 55–60.
- RAPL, Lea 1967: Predilnica Litija. Diplomatska naloga. Tipkopis, Kranj.
- SIMONTON, Deborah 1998: A history of

European women's work, 1700 – the present.

SNOJ, Dušan 1977: Roke in oči šivilje bodo zamenjali računalniki. V: Delo 9. 4. 1977, 4.

ŠOLA, Tomislav 1991: Sedanjost in bodočnost muzeja. V: Muzeoforum, Ljubljana, 19–24.

TEKSTILEC let. 28, 12/1985. Ljubljana, 413–415.

TOSAMA maj, 1967, 3.

UTENKAR, Danilo 1978: Panoga v Zagatah. V: Delo 29. 9. 1978, 4.

VILMAN, Vladimir 1995: Tehniški muzej in tehniška dediščina v slovenskih muzejih. V: Zborovanje SMD, Idrija, 76–83.

-- 1999: Tehniški muzej Slovenije. Tehniški muzeji v Sloveniji in etnološki zorni kot predstavitve tehniške dediščine v Tehniškem muzeju Slovenije. V: Etnolog št. 2. Ljubljana, 85–104.

VODOPIVEC, Nina 1999: Podoba in položaj ženske med leti 1945 in 1951. Diplomatska naloga. Tipkopis, Ljubljana.

38 Problem fizično napornega dela tekstilnih delavk poudarja tudi glasilo Naša žena: »Približno vsakih 12 minut se stroj ustavi in delavka ga ročno požene, za kar porabi vsakokrat toliko sile, kot bi dvignila 30 kg teže ...« (Naša žena 1954, 34).

39 Modernizacija naj bi v zgodovini ženskam odprla nova delovna mesta. Cenejša ženska delovna sila naj bi nadomestila dražje in kvalificirane moške obrtnike in tekstilce (Simonton 1998, 243).

40 Delavke so se zavedale, kako pomemben je njihov odnos z mojstrom, ki je popravilo naročil ali pa stroj celo sam popravil. »Predvsem pa so bili dragoceni moške, ki so znali usposobiti neme stroje, da so vnovič zabrnili.« (Maver 1978, 92)

41 Razdelitev dela in delovnih mest so delavke in delavci sprejemali kot naravne in samoumevne (o pripisovanju pomena in percepciji razlik kot naravnih – Vodopivec 1999). Tudi v skladu s povojno ideologijo in doživljanjem povojnega časa delavke svojega dela niso percipirale kot manjvrednega. Ženske so oblikovale samopodobo v okviru lastnih izkušenj. Niso bile zgolj tiste, ki pritisakajo gumbe (več o tem: Simonton 1998, Vodopivec 1999).

42 Informatorka, Labod, Idrija.

43 Informatorja Tekstilne tovarne Tabor v Mariboru in Tekstilindus v Kranju.

44 Informatorka, Induplati Jarše, in informator, Motvoz in platno v Grosupljem.

45 Informatorka, Vir – Tosama.

46 Ista.

47 Tekstilna šola je bila ustanovljena v Kranju leta 1930.

48 Informatorka, Predilnica Litija.

49 Informatorka, Labod – Idrija.

50 »Ničesar nimam, kar bi lahko pokazala, ne metrov, ne komadov. To je tisto, kar me delavke v pisarnah pogrešamo in kar vam delavkam ob strojih zavidamo.« (Tosama 1967, 4)

51 O tesnejši povezavi posameznika s končnim izdelkom in delovnim postopkom v skladu z ideologijo samoupravljanja nas v svojem prispevku opozarja M. Orehovec (2000, 112).

52 Pri tem je treba omeniti izjemo – Tobačni muzej, ki se je s problematiko delavk že ukvarjal. Življenje in zgodovina tobačnih delavk je osrednji del stalne postavitev v Tobačni tovarni.